

UOT: 37.01

Adilə Həsən qızı Nəzərova

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun aparıcı elmi işçisi,

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

<https://orcid.org/0000-0002-4340-6882>

[https://doi.org/10.69682/azrt.2024.91\(3\).67-70](https://doi.org/10.69682/azrt.2024.91(3).67-70)

MÖVLANƏ CƏLALƏDDİN RUMİNİN TƏHSİLƏ BAXIŞI VƏ YARADICILIĞINDA TƏRBIYƏ MƏSƏLƏLƏRİ

Адила Гасан гызы Назарова

ведущий научный сотрудник

Института Образования Азербайджанской Республики доктор философии по филологии

ВЗГЛЯД МОВЛАНЫ ДЖАЛАЛАДДИНА РУМИ НА ОБРАЗОВАНИЕ И ВОПРОСЫ ВОСПИТАНИЯ В ЕГО ТВОРЧЕСТВЕ

Adila Hasan Nazarova

leading research at the Institute of Education of the Republic of Azerbaijan,

doctor of philosophy in philology

MEVLANA JALALUDDIN RUMI'S VIEW ON EDUCATION AND ISSUES OF EDUCATION IN HIS WORKS

Xülasə. Mövlanə Cəlaləddin Rumi əsərlərində daha çox ədəb, tərbiyə məsələlərinə önəm vermiş, xüsusilə, uşaqların təhsil boyu necə tərbiyə edilməsi lazım olduğunu, hansı mərhələlərdən keçdiyini, müxtəlif yaşlarda ədəb və əxlaq ölçüsünü izah etmişdir. Mövlanənin təhsil və tərbiyə anlayışında uşaqlar və gənclər də daxil olmaqla cəmiyyətin bütün üzvlərinin üzləşdiyi böhran və çıxılmaz vəziyyətdən çıxmalarına kömək etmək üçün ən böyük məsuliyyət pedaqoqun üzərinə düşür.

Açar sözlər: *Rumi, təhsilə baxış, yetkinlik, tərbiyə, istedad, müsbət dəyərlər, rübai*

Резюме. Мовлана Джалаладдин Руми в своих произведениях большее значение придавал вопросам правильного поведения и воспитания. В особенности он пояснял как следует воспитывать детей на протяжении всего образования, какие этапы они должны проходить, а также каковы должны быть меры измерения поведения и нравственности в разном возрасте. В понимании Мовланы в образовании и воспитании наибольшая ответственность лежит на педагоге, который должен помочь всем членам общества, в том числе детям и молодежи, выйти из кризисного и безвыходного положения.

Ключевые слова: *Руми, взгляд на образование, зрелость, воспитание, талант, позитивные ценности, рубай*

Summary. In the works of Mevlana Jalaluddin Rumi, he gave more importance to the issues of manners and education, in particular, he explained how children should be educated throughout their education, what stages they go through, and the measure of manners and morality at different ages. In Rumi's understanding of education and upbringing, the greatest responsibility falls on the educator to help all members of the society, including children and youth, get out of the crisis and desperate situation.

Keywords: *Rumi, view on education, maturity, upbringing, talent, positive values, rubai*

Təhsilin ilk məqsədlərindən biri insanı yetişdirməkdir. Çünki yetkinlik olmadan bilik və bacarıq faydasızdır. Yetkin insanda cəhalət belə bilik və bacarıq olur, yetişməmiş insanda isə bi-

lik və bacarıq cəhalətə və bacarıqsızlığa çevrilir. Sosial və pedaqoji tədqiqatlar təsdiq edir ki, insanların öyrəndiyi biliklər və elmlər həmişə özləri üçün olmuşdur. Hüquq oxuyanlar öncə öz

hüquqlarını qorumaq üçün, astronomiyayı öyrənənlər özü və ətrafı üçün uğurlu və uğursuz vaxtları bilmək üçün, tibb sahəsini seçənlər öz sağlamlığının qayğısına qalmaq və ya hamısı bilgilərindən istifadə edərək maddiyyat qazanmaq istəyində olmuşlar. Bütün elm və elmlər kainatdakı varlıqları və hadisələri araşdırır, bütün kainatların mənşəyi və mahiyyətinin əsasında isə insan durur.

Mövlanə Cəlaləddin Rumi “Mənəviyyat Məsnəviləri” kitabında qeyd edir ki, insana təhsillə əkilən toxum o vaxt cücərir, böyüyüb məhsul verir ki, təmiz zəminə əkilir və yaxşı qulluq edilir. Sonra onların yaxşı olanlarından- xeyirlərindən də digər insanların ruhuna və zehninə sağlam toxum səpilir. Bilik toxumları insan şüurunda saxlanmaq üçün əkilmir, o bir gün mütləq cücərəcəkdir.

Bu ağılın qüdrəti, düşünməkdən yaranmış,
Lakin sən heç bilmirsən, fikir hardan
canlanmış.

Amma söz dalğasını, lətafətlə hiss etsən,

Onun mənfəətini, çox şəffaf görəcəksən.

Çünki elmdə hər vaxt, fikirlər dalğalanır...

(3, s.103)

Göründüyü kimi, Mövlanənin fikrincə düşünmək ağılın qüdrətini artırır, sözün haradan gəldiyini bilsən, onu hiss etsən ondan xeyir (mənfəət) götürəcəksən. Yəni hisslər ağıldan daha güclü söz yarada bilir. Elmdə (burada: bilikdə) fikirlər dalğalanır, hiss etdiyini, yəni istedadından yaranan bilikdə isə fikir dalğalanmır, sabitdir və dəqiqdir.

Mövlanəyə görə, təhsilə davam etdikcə insan daha çox özünü təkmilləşdirir və sonradan da biliklərini paylaşmaqla, yəni nəsil-dən-nəslə ötürülməklə “çiçəklənir”. O, insanlara təvazökar olmağı, doğru danışmağı və yaxşılıq etməyi tövsiyə edir. Yaradıcılığı ilə dərinədən tanış olduqca görürük ki, şeirin, musiqinin və rəqsin içində hər cür sevgisizliyə, şər və tərəfkeşliyə qarşı olduğunu ifadə edir. Mövlanə islami və bəşəri prinsipləri ifadə edən hikmətli sözlərin təsiri ilə, əsrlər boyu geniş toplumlara xitab edən və etməkdə davam edən pedaqoqdur. Məhz buna görə, özündən sonra adı ilə bağlı olan Mövləvilik təriqəti yaranıb yayılmışdır.

Mövlanənin təhsilə baxışının öz dövrünün dövlət rəhbərlərinə təsir etməsi və onların da qurduğu təriqətə qoşulması Mövlanədə liderlik

bacarığının da nə qədər güclü olduğunu göstərir. Mövlanəşünaslıqda tərbiyəçi (müəllim) tərbiyə olunanı (şagirdi, tələbəni və ya oxucusunu) sözün qüdrətindən doğan vasitə və üsullarla tərbiyə edir. Sözü insanın əbədi dostu hesab edən Mövlanə sözə böyük dəyər verir, onun qədir-qiyətini bilməyin əhəmiyyəti haqqında dəyərli məsləhətlərlə çıxış edir. Sözü mahiyyətini, ifadə tərzini insanın psixologiyası, həyata baxışı, insanlara münasibəti ilə bağlayır. Mövlanənin fikrinə görə, sözdən istifadə yaradıcılığın özəyini təşkil etdiyi qədər tərbiyəvi əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdə də bəzən arzu, bəzən məsləhət kimi etik davranışı xarakterizə edir. Mənasız sözlər sərf etməyi, uzunçuluğu suzərinə yazılan yazıya bənzədir.

Natiq əgər söylərsə, sözlərini qərəzli,

Mühit necə yaranar, birdən iki ərəzli,

Yadından çıxarsa, öz nitqində bir sözü,

Fikrini başa düşməz, həm dinləyən, həm özü.

Ey sən, belə zamanı qabaqcadan tez görən,

Dinlə, özün-özünü bəs haçan görəcəksən?

Sözlə mənə mühiti, can deyildirsə əgər,

Xalığın canı necə fikrini bəyan edər.

Mühitin Rəbbi oğul, hamı üçün birdir, bir,

O ayırır bir işdən, başqaların birbəbir.

(3, s.133)

Mövlanənin nəzərində hər insanın təhsilinin keyfiyyətinə təsir edən amillər var. Bu amilləri aşağıdakı kimi təsnif etmək olar:

➤ Soya çəkmə;

➤ İstedad və meyllik;

➤ Böyümə və yetkinləşmə və s.

Mövlanə insanları göz rəngi, dəri, saç rəngi, boy, cinsiyyət və s. kimi müxtəlif fiziki görünüşlərinə görə fərqləndirir. Bu fərqlər gəndən asılı olaraq, ayrı-ayrı görüntü və xarakterlərdə insanların yaranmasına səbəb olur. Bu baxımdan, yer üzündəki insanların şüurları arasındakı fərqlər təbəqə və dərəcə baxımından yerlə göy qədərdir.

Mövlanə insanlarda fiziki fərqlərin olduğuna diqqət çəksə də, insanlar arasında zəka fərqi daha çox qiymətləndirir. Rübailərində irsiyyətin insanın davranışını və fiziki xüsusiyyətlərini dəyişdirdiyinə dair xeyli fikir və ifadələr vardır.

Mövlanənin fikrincə, uşaqlarda hər hansı bir sahəyə istedad və meyl olmadıqda, ətraf mühit və qıcıqlandırıcımlar onlara yetərincə təsir

göstərə bilməz. Əsərlərinin birində fikrini belə ifadə edir: “Günəş çevrədəki hər şeyə eyni təsirləri göndərir. Qızıl günəşin altında parlayır, söyüd ağacı isə parlama bilmir, ancaq qızıldan fərqli olaraq yaşllaşır.” İnsanın bir sahədə istedadı yoxdursa, istəsə belə, kamilləşə bilməz. O, buna ancaq istedadla nail ola bilər, istedad isə kökdən, soydan gəlir, yəni insanla birlikdə yaranır.

Böyümə və yetkinləşmə ilk növbədə ehtiyacları fərqləndirir. Ehtiyacların fərqləndirilməsi düşüncələri, xəyalları, maraqları dəyişir. Köhnə hisslərin, düşüncələrin artıq mənası olmur. Yetkinlik çağında insanlar daha çox təsdiqlənmiş məlumatlara, məlumatlardan inanclara çatırlar, inanclardan isə rəylərə, tənqidi mülahizələrə başlayırlar. Bu arada tez-tez bilik və inancların fərziyyələrlə qarışdırıldığı da müşahidə olunur.

Böyümə və yetkinləşmə anlayışları bütün yaşlar üçün fərqli biliklər və ideyalar verir. Başqa sözlə, uşaqlıq və yeniyetməlik dövründəki inkişaf mərhələləri tamamilə fərqlidir, ancaq uşaqlıqdakı inkişaf mərhələsi yeniyetməlik üçün əsas təşkil edir.

Yeniyetməlik fizioloji inkişaf və dəyişikliklərlə yanaşı psixoloji dəyişikliklərin, emosional eniş-yoxuşların da baş verdiyi bir dövrür. Maddi rifahın hər şeydən üstün tutulduğu bir dövrdə yaşayan şagirdlər öz dəyərlərindən xəbərsiz, məqsədsiz bir kütlə kimi mənəvi-fəlsəfi boşluğa sürüklənirlər. İnsanlar sosial varlıq olduğundan fiziki və mənəvi xüsusiyyətlərinə görə birlikdə yaşamaq məcburiyyətindədirlər. Lakin daxili və xarici aləmində müxtəlif səbəblərdən həm özündən, həm də cəmiyyətdən uzaqlaşanlar da var. Yaşadıqları şəraitə görə cəmiyyətdən təcrid olunmuş həyat tərzini keçirən indiki insanlar başqa insanlar haqqında sağlam məlumatlara malik ola bilmirlər. Problemlərin həllinin insanları tanımaqla tapıla biləcəyini nəzərə alsaq, insanların bir-birini tanıması və anlamasının əhəmiyyətini asanlıqla başa düşmək olar.

İnsanın həyatı xoş qarşılıdığı uşaqlıq dövründə (5-12 yaş arası) böyüdüüyü ailə mühiti çox önəmlidir. Bu yaşlarda özünə model axtaran hər bir uşaq özünü tanımaq istəyir və ata-anaya ehtiyac duyur. Valideynlər yoxdursa, onların yerini yaxın qohumlar və müəllimlər tutur. Uşaqlar sevilirdiyini və qorunduğunu öncə ailədə, sonra məktəbdə öyrənir. Bundan məhrum olmaq və ya

əksinə, həddindən artıq sevgi və qorunmaq gələcəkdə bəzi psixoloji pozğunluqlar, mənəvi böhranlar, və əsəbilik yaradır. Bu baxımdan uşağın ən mühüm mənəvi ehtiyacı yetərli qədər göstərilən sevgidir və onların bu ehtiyaclarını ailə və məktəb qarşılmalıdır.

Mövlana Cəlaləddin Rumi “Mənəviyyat Məsnəviləri” (I kitab. Tərcümə: Şirinov Səfər Hökməli oğlu) əsərinin “Ömər Rumi qeysərinin elçisi ilə dialoqa girməsi” bölümündə qəmgin insanın könlünü şad etməyin yaxşı əməl olduğunu nəsihət edir.

O qorxuya düşən, qəlbini şad eylədi,
Qəlb bərhad olanın, könlün abad eylədi.
Sonra ona söylədi, şirin sözlər, kəlamlar,
Haqqın pak sifətindən, yaxşılıqlar, inamlar,
Allah adamı kimi, onu nəvaziş etdi,
O, bunları dərk edib, dərin xəyala getdi.

(3, s.125)

Mövlana uşaqların qulaqlarının valideynlərinin, xüsusilə analarının və müəllimlərinin sözləri ilə dolduğunu, böyüdükdə isə bu söz və üslubla danışdıqlarını bildirərək bu müqəddəs varlıqların uşaqların üzərindəki təsirini vurğulayır (Məsnəvi, IV/3037). Təbii ki, bu təqdirdə həm ata-anaların, həm də müəllimlərin üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Ümumilikdə təhsilin uşaqlar üçün zəruri olmasını, uşaqlara həssas və pozitiv münasibətin göstərilməsini diqqətə çatdıran Mövlana uşaqlara qışqıran anaları və müəllimləri tənqid edir. Amma buna rəğmən yenə də onlara rəğbət bəsləyir və uşaqlara xitabən deyir ki, “anan sənə öl desə, bu sözlə sənə içindəki pis xasiyyətin ölməsini istəyir” (Məsnəvi, III/4017).

İlk təhsilini anasından alan uşağın ikinci tərbiyəçisi məktəbdə müəllimidir. Mövlana görə, uşaq məktəbə gedəndə onun təhsilinə cavabdeh olan müəllim kimi atası da məsuliyyət daşıyır. (4, s. 140)

Mövlana rübailərində mənəvi dəyərlərin tərbiyəsi önəmli yer tutur. Son illərdə ədəbi əsərlərdə dəyərlərin tərbiyəsi ilə bağlı aparılan araşdırmalar bu mövzuda bizə ümumi məlumat versə də, həmin dəyərlərin öyrədilməsi üçün istifadə olunan tədris metod və üsullarını aşkara çıxaran heç bir araşdırma aparılmamışdır. Cəmiyyətin problemlərini görən, cəmiyyətə inteqrasiyanı təmin etmək və xalqı oyandırmaq üçün nəsihətlər edən, yaşadığı dövrdən bu günə qədər

fikir və düşüncələri ümumbəşəri xarakter alan, cəmiyyətləri maarifləndirən Mövlanənin “Fihi Mafih”, “Məcalis-i Səba” və “Məktubat” adlı əsərləri keyfiyyətli tədqiqat modelləri üzərində mənbə və məzmun təhlilləri aparılması məqsəddəuyğundur.

Mövlanə davranış qaydalarını insanın ailədə, cəmiyyətdə və kollektivdə bir-birinə münasibəti baxışında, davranış qaydalarını tənzim etdiyi münasibətlərin xarakterində görür. Prinsipdə bəşərin ilk vəziyyətini, əsas köklərini və ən çox nəzəriyyələr sistemini əks etdirir. Əxlaq kateqoriyalarında isə ümumi şəkildə insanlar arasında, insanla cəmiyyət arasında mənəvi əlaqələri təhlil obyektinə çevirir. Yaxşılıq, ədalət, bərc, şərəf, ləyaqət, vicdan, xoşbəxtlik və s. kimi əxlaq kateqoriyalarını yaradıcılığı boyu ifadə edir. (1, s.11)

Əsərlərində həqiqət, doğruluq, yaxşılıq, insaf, zəka, sevgi, dözümlülük və s. müsbət dəyərlərin mənimsənilməsini istəyərkən, yalan, pis xasiyyət, ikiüzlülük, şöhrətpərəstlik, kin, qəzəb, cəhalət kimi mənfi dəyərlərdən uzaq olmağı tövsiyə edən filosof şair bildirmişdir ki, insanlığın nicatı ağıl işığında elm və hikmətlə böyüdülmüş düşünən gənclərdədir.

İnformasiya əsrində nəsillərini yalnız gözəl tərbiyə ilə böyüdən, özünəinam hissi qazanan xalqlar öz gələcəyinə inamla baxa bilirlər. Çünki bugünkü gənclik sabah cəmiyyəti idarə edəcək dəyərlərdir.

Ədəbiyyat:

1. Əliyeva, X.M. Mövlanə Cəlaləddin Rumi yaradıcılığında tərbiyə problemləri: Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru dissertasiyasının avtoreferatı) / -Naxçıvan, 2022. -25 s.; s.11
2. Gülben Tekin. Mevlana'nın Egitimle İlgili Görüşleri, sayı 33- İnsan hakları eğitimi (ocak 2012) <https://www.egitirim.gen.tr/mevlana-nin-egitimle-ilgili-gorusleri/>
3. Mövlanə Cəlaləddin Rumi. Mənəviyyat Məsnəviləri. I kitab. -Bakı, 2007. -346 s.
4. Şimşekler, Nuri. 2003. “Hz. Mevlânâ'da Evlilik, Aile Hayatı ve Çocuk Eğitimi”, Konya Kitabı VI. (Ed. Caner Arabacı) Konya: İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi. Özel Sayı.

“İnsanla heyvan arasındaki fərq ədəbdir.” – deyir Mövlanə. (2)

İnsan öz varlığını davam etdirməsi və cəmiyyətdə hörmətli yerə - yüksək məqama çatması üçün “ədəb” anlayışına çox diqqət yetirməlidir ki, Mövlanə yaradıcılığında ədəb məsələsinə xüsusilə toxunmuş, insanlar arasında hörmət, sevginin, qardaşlığın əsasında lazım olan vacib məqamları göstərmişdir.

Araşdırmalardan bu nəticəyə gəlmək olar ki, Mövlanənin əsas məqsədi şeir yazmaq, hekayət danışmaq deyil. O, xalqı onların hazırlıq səviyyələrinə uyğun öyrətməyi qarşısına məqsəd qoymuşdur. Əsərlərində hər yaşda oxucunu cəlb edən fikirlər vardır.

Problemin aktuallığı. Mövlanənin əsərlərində xüsusilə uşaqlıq, yeniyetməlik və gənclik dövrü üçün mühüm tövsiyələr var və bu tövsiyələr sabahın idarəçilərini bu gün yetişdirməkdə mühüm rol oynayır.

Problemin elmi yeniliyi. Mövlanə mücərrəd məsələləri konkret ifadələrlə ifadə etməklə cəmiyyətin hər yaşda fərdlərinin başa düşməsini asanlaşdırmışdır. Təlimini əsasən sual-cavab üsulu ilə icra etmişdir. Nəticə etibarilə XIII əsrin məşhur şairi və maarifçisi Mövlanənin təlim-tədris üsulu bugünkü müasir tədris üsul və metodları ilə üst-üstə düşür.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Mövlanənin əsərlərindəki ictimai məsələlər, mənəvi dəyərlər, ədəb və tərbiyə məsələləri geniş araşdırmalar tələb edir. Fikrimizcə, bu dəyərlərin və onların öyrədilməsində istifadə olunan tədris metod və üsullarının müəyyənləşdirilməsi, bugünkü təhsil anlayışı ilə əlaqələndirilməsinə diqqət yetirilməsi gənc tədqiqatçılar və məktəb müəllimləri üçün faydalı olar.

E-mail: adile1970@mail.ru

Redaksiyaya daxil olub: 04.06.2024